

Istine i laži, spoznaje i predrasude o jeziku u NDH

(Marko Samardžija: *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2008.)

Prof. dr. Marko Samardžija, nepune dvije godine poslije svoje desete knjige¹, objavio je još jednu knjigu, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Nakon petnaest se godina ponovno vratio² i zagledao u ono razdoblje hrvatskoga jezika koje je dugo bilo zabranjenom temom, ono razdoblje hrvatskoga jezika koje do njega nitko nije sustavno istraživao, ono veoma kratko, ali intrigantno, povijesno razdoblje od 10. travnja 1941. do početka svibnja 1945. godine.

Zanimljivo je to što nam Samardžija u predgovoru (str. 5 – 9) svoje nove, veoma opsežne knjige (580 stranica), *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u NDH*, govori o svojim pobudama, tj. o početcima svojega zanimanja za spomenuto razdoblje hrvatske jezične povijesti. Samardžiju je naime životni put odveo u kölnski institut na lektorat³ gdje se susreo s njemačkom literaturom o njemačkome jeziku za vrijeme Trećeg Carstva. To ga je potaknulo na

razmišljanje o tome kako je i hrvatski jezik zapravo prošao kroz jedno takvo razdoblje i kako bi valjalo napisati nešto i o hrvatskome jeziku i pravopisu za Nezavisne Države Hrvatske. On je, kao i svi znanstvenici, žudio za istinom i nije se zadovoljavao postojećim informacijama koje su bile veoma skromne, a danas, zahvaljujući upravo njemu, znamo da su neke od njih pisane veoma oprezno (što je razumljivo), a neke su bile i neistinite. Budući da se nije imao za što konkretno uhvatiti⁴, morao je zapravo krenuti ispočetka.

Ova je knjiga, *Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*⁵, podijeljena na šest dijelova: *I. Hrvatski jezik i pravopis od kraja XIX. stoljeća do godine 1941.* (str. 11 – 28), *II. Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* (str. 29 – 125), *III. Zakonske odredbe, provedbene naredbe, ministarske naredbe i okružnice o hrvatskome jeziku i pravopisu* (str. 127 – 155), *IV. Članci o hrvatskome jeziku, pravopisu i jezičnoj politici objavljeni od 11. travnja 1941. do početka svibnja 1945.* (str. 157 – 416), *V. Pretisci* (str. 417 – 456), *VI. Jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik / Ureda za hrvatski jezik* (str. 457 – 562). Na kraju je knjige objavljena bibliografska napomena (str. 563), literatura (str. 565 – 566), kazalo imena (str. 567 – 574) i bilješka o autoru (str. 575 – 576).

U prvome se dijelu ove knjige Samardžija osvrće na razdoblje prije NDH, odnosno na razdoblje posljednjih dvaju desetljeća XIX. stoljeća pa do godine 1941.

¹ *Hrvatski kao povijesni jezik*, Zaprešić, 2006.

² O jeziku je u NDH objavio dvije knjige: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993. i *Jezični purizam u NDH*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1993.

³ Od 1977. do 1979. godine.

⁴ Misli se na relevantnu literaturu.

⁵ To je ujedno i naslov drugoga poglavlja, tj. drugoga dijela knjige.

Naime, istraživati jezik i baviti se jezikom kojega razdoblja nikako ne možemo bez prethodnog znanja i proučavanja njegove vanjske povijesti, tj. bez poznavanja njegovih sociolingvističkih aspekata (jezično-političkih i pravno-političkih). Nadalje, govoriti o kojemu stoljeću i zbivanjima u njemu zapravo je nemoguće, a da se pritom ne dotaknu događaji koji su mu prethodili. Tako Samardžija opisuje događaje posljednjih dvaju desetljeća 19. stoljeća (pobjedu hrvatskih vukovaca, pojavu dijalektalne poezije, posljednje pokušaje germanizacije u Dalmaciji i mađarizacije u Slavoniji i banskoj Hrvatskoj) koji su bitni za shvaćanje i razumijevanje onoga što im slijedi. Upozorava na važnost *Braniča jezika hrvatskog* Nikole Andrića (1911.) kao prvoga nagovještaja otklona od koncepcije hrvatskih vukovaca. Prikazuje događaje uoči Prvoga svjetskog rata i upozorava na pojavu mladih hrvatskih književnika koji su žrtvovali hrvatski jezik i (i)jekavicu i prihvatili ekavicu te tako pisali do druge polovice dvadesetih godina 20. stoljeća. Govori o hrvatskom jeziku i njegovu nepovoljnu (unitaristička jezična politika) položaju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (poslije Kraljevina Jugoslavija). Nakon atentata na kralja Aleksandra (Marseilles, 1934.) pitanje je hrvatskoga jezika ponovno isplivalo na površinu. Osniva se *Društvo Hrvatski jezik* (1936.) i pokreće časopis *Hrvatski jezik* (1938.). Nakon Cvetkovićeve i Mačkova sporazuma u uporabu je vraćen Boranićev pravopis, pa je i njegovo 4. izdanje ponovno objavljeno 1939. godine. U to vrijeme polako slabi dotada dominantan utjecaj trećeg naraštaja hrvatskih vukovaca („maretićevaca“), a u prvi plan do izražaja dolazi „nov, nacionalno svjestan, dru-

gačije obrazovan (i politički orijentiran!) naraštaj hrvatskih jezikoslovaca, školovan dijelom izvan Hrvatske i u duhu postavaka strukturalističkoga jezikoslovlja.“

U drugome nam dijelu, koje svoje ime duguje naslovu same knjige, Samardžija podastire glavne smjernice i obilježja jezične politike u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. Nezavisna Država Hrvatska (10. travnja 1941.) u prvi plan postavlja direktivni model jezične politike koji podrazumijeva veliku prisutnost različitih ustanova koje su tu politiku provodile, a i objavljen je niz zakonskih odredaba koje su uređivale uporabu hrvatskoga jezika, pravopisa i pisma u javnoj komunikaciji. Ustaška je dakle vlast veliku pozornost posvećivala jeziku i pravopisu i u početku je surađivala s kroatističkom strukom. Nisu se međutim mogli složiti oko pravopisne koncepcije, pa je ustaška vlast morala oktroirati etimološku („koriensku“)⁶ pravopisnu koncepciju. To je neminovno bilo uzrokom zbnjenosti, nesigurnosti, straha od pisanja (da ne bi bilo pogrešno), a nakraju i odbojnosti spram novoga pravopisa. Jezična se politika u NDH, s gledana u cjelini, napominje Samardžija, može sažeti u nekoliko točaka:

„1. naglašena direktivnost poduprta opsežnim jezičnim zakonodavstvom;

2. zahtijevanje (i nametanje) „korienskog (ili *etimološkog*) pravopisa;

3. pojačano nastojanje oko „čišćenja“ (purifikacije) hrvatskoga jezika;

4. iniciranje izradbe rječnika hrvatskoga jezika i, s tim u vezi, uređenja hrvatskoga nazivlja;

⁶ „Korienski“ je pravopis postao obvezatnim 1. siječnja 1943. godine.

5. nastojanja oko uklanjanja nametnutih srbizama;

6. potpun jezični i pravopisni nadzor svih *tiskopisa*.“

Nakon dvadeset potpoglavlja drugoga dijela knjige Samardžija zaključuje da je u endehaškoj politici, ostavi li se postrani politička narav ustaškog režima, bilo „ne očekivano malo elemenata koji ne bi bili (pre)poznati kao legitimna sredstva jezičnih politika nekih suvremenijih nesumnjivo demokratskih društava.“ Kada govori o uspješnosti ustaške jezične politike, Samardžija kaže da se usprkos jezičnom nadzoru nije moglo doći do velikih promjena. Javnost je, uz poteškoće s novim pravopisom, imala poteškoća i u (javnoj) pisanoj komunikaciji, tj. najviše se osjećala nesigurnost u prihvaćanju novih leksičkih rješenja („novoga leksika“). „A i ono što je prihvatila, ionako je uskoro morala napustiti pod pritiskom (jezično)političkoga diktata nove vlasti.“

U trećemu dijelu knjige Samardžija nam podastire najvažnije propise (zakonske odredbe, provedbene naredbe, ministarske naredbe, uredbe, odluke i okružnice) jezičnoga zakonodavstva u NDH, tj. propise kojima se regulirao hrvatski jezik u školstvu i u službenoj i javnoj komunikaciji. Tu primjerice možemo pronaći *Zakonsku odredbu o zabrani ćirilice*, *Ministarsku naredbu o hrvatskom pravopisu*, *Zakonsku odredbu o osnivanju Hrvatskog državnog ureda za jezik*, *Zakonsku odredbu osnutku Hrvatskog izdavačkog (bibliografskog) zavoda*, *Zakonsku odredbu o hrvatskom jeziku, njegovoj čistoći i o pravopisu*, *Zakonsku odredbu o širenju pismenosti u narodu i održavanju tečajeva za nepismene* itd.

Četvrti je dio zapravo ilustrativni i argumentirani dio drugoga dijela knjige, a

čine ga članci o hrvatskome jeziku, pravopisu i jezičnoj politici objavljeni od 11. travnja 1941. do početka svibnja 1945. godine. Samardžija je naime, kako bi potkrijepio svoje istraživanje i zaključke iz drugoga dijela knjige, pomno odabrao članke hrvatskih jezikoslovaca (primjerice Krune Krstića, Petra Guberine, Blaža Jurišića itd.), novinara, političara i književnika.

U petome nam dijelu knjige Samardžija daje tri pretiska. Pretisak *Izpravka* koji se, odlukom Ministarstva nastave iz prosinca 1941. godine, morao priložiti svakomu primjerku petoga izdanja Floršützove gramatike. U njemu se daju napomene o njezinu nazivu i uporabi. Naslov joj je promijenjen u Hrvatska slovnica, a u *Izpravku* stoji da „učenici prije upotrebe u knjizi crnilom provedu ove izpravke“. Nakon toga slijede 92. točke ispravaka. Sljedeći je pretisak knjižice *Razlika između hrvatskoga i srpskoga književnog jezika* (Zagreb, 1942.) te pretisak brošure *Za pravilnost i čistoću hrvatskog jezika* (1945.).

U posljednjem su poglavlju objavljeni jezični savjeti Hrvatskoga državnog ureda za jezik / Ureda za hrvatski jezik te izvori i literatura iz kojih su ti jezični savjeti preuzeti.

Na kraju knjige Samardžija nam donosi napomenu u vezi s literaturom o Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, bibliografsku napomenu, kazalo imena i bilješku o autoru.

Profesor Samardžija u predgovoru napominje kako „je izdanje priređeno da bi se upotpunila i zaokružila predodžba o hrvatskome jeziku i pravopisu u jednom razmjerno kratkom i mnogom svojom značajkom osebujnom razdoblju njihove povijesti (... dodala E. R.) o kojoj je kao

navodnoj učiteljici života do početka devedesetih godina prošloga stoljeća vladala svojevrsna urota šutnje koju dobro ilustrira podatak da za četiri i pol desetljeća „druge zajedničke države“ nikada i nigdje nije bio, jer nije smio biti, u cijelosti ponovno objavljen nijedan društveno diferentan tekst o hrvatskome jeziku njegovu pravopisu nastao između 10. travnja 1941. i početka svibnja 1945.“ Samo se tako, podsjeća Samardžija, moglo lagati, prešućivati i izmišljati nadriduhovite tvorenice poput *okolovratni dopupak*, kako bi se ismijavao „ustaški jezik“ ili kako bi se nekoga ušutkalo i politički diskreditiralo zato što rabi tzv. „ustaške riječi“. Pritom se, kako navodi, nitko nije opterećivao činjenicom da se velikom većinom zapravo radilo o riječima starim i po nekoliko stoljeća, primjerice *poglavnik* je riječ koju nalazimo u Vrančićevu rječniku iz 1595. godine.

Na kraju valja dodati da je vrijeme između travnja 1941. i početka svibnja 1945. veoma burno i osebujno razdoblje u povijesti općenito, ali i u povijesti hrvatskoga jezika. U to su se vrijeme veli Samardžija prvi put, ali i posljednji, pod izravnim i snažnim „političkim diktatom ustrajno primjenjivala neka sredstva koja je sociolingvistika poslije prepoznala i teoretski elaborirala kao *mehanizme planiranja jezika*, s tim da se, sukladno tadašnjemu sociolingvističkom stanju i nazivlju E. Haugena, ta primjena manje ticala *planiranja statusa* (eng. *status planning*), a znatno više *planiranja korpusa* (eng. *corpus planning*) ili *supstancije hrvatskoga standardnog jezika*“.

Najnovija knjiga prof. dr. Marka Samardžije uistinu može biti od velike kori-

sti i jezikoslovcima i studentima, ali i svima onima koji žele saznati dragocjene podatke koje ona donosi, a koji su gotovo pola stoljeća bili zavijeni velom tajne.

Ermina Ramadanović